

I.X. ХОЧЬ. ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДИ ЯК ПОЛІТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Розглянуто теоретичні і практичні питання визначення поняття «трансформація влади» на прикладі різних методологічних підходів, зокрема у контексті сучасних змін політичної системи України і формування інформаційного суспільства.

Ключові слова: трансформація, влада, політичний режим, демократія, інформаційне суспільство.

Рассмотрены теоретические и практические вопросы определения понятия «трансформация власти» на примере различных методологических подходов, в частности, в контексте современных изменений политической системы Украины и формирования информационного общества.

Ключевые слова: трансформация, власть, политический режим, демократия, информационное общество.

Theoretical and practical questions of definition of concept “power transformation” on an example of various methodological approaches, in particular, in a context of modern changes of political system of Ukraine and formation of an information society are considered.

Key words: transformation, the power, a political mode, democracy, an information society.

Вивчення політичних та суспільних трансформацій має важливе теоретичне та практичне значення для перехідних суспільств, до яких належить і Україна. Таке вивчення передбачає чітку категоріальну визначеність відповідних понять, які описують ці процеси змін. Одним з популярних понять цього ряду є поняття «трансформація», яке застосовується як до загально-соціальних процесів, так і до конкретних, зокрема політичних явищ.

Дискурс «трансформації влади» значною мірою був заданий Елвіном Тофлером, зокрема його відомою працею «Powershift» (1990) – в українському перекладі «Нова парадигма влади» (власне, «зміна влади»), або частіше по тексту – її «преображення». При цьому сам Е.Тофлер наголошує: «„Преображення влади” не просто передає владу від одного господаря до іншого: воно її трансформує»¹. З іншого боку, поняття «трансформація» активно використовується в 90-х роках як характеристика процесів, що відбуваються на постсоціалістичному просторі, тобто відображає зміну політичних режимів, та й усього соціально-економічного устрою колишніх соціалістичних країн (Є. Вятр). Серед українських авторів це поняття починають розробляти О. Дергачов, М. Михальченко, В. Полохало, М. Томенко, П. Шляхтун. В останні роки в працях цих авторів, а також Н. Богданової, І. Кучеренка, В. Лещенка, І. Мороза, А. Фісуна та інших поняття «трансформація влади» набуває нового забарвлення, пов'язаного з характеристиками інституціональних, структурних змін, політичної (конституційної) реформи, а також змін механізмів і методів володарювання, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства. Характерно, що головною темою обговорень Другого конгресу політологів України, якій відбувся у травні 2009 року, стала саме трансформація влади в сучасній Україні, її специфіка і перспективи.

Разом з тим, загальноприйнятого категоріального визначення досить популярного поняття «трансформація влади» фактично немає. Існують розбіжності у

смісловому навантаженні цього терміну, що заважає його адекватному науковому використанню.

Поняття «трансформація» (з лат. – «перетворення», «зміна форми») в сучасній політології є скоріше метафоричним, ніж категоріально виразним (на відміну від деяких інших, при цьому досить відмінних наук – скажімо, міжнародного права, генетики чи бухгалтерського обліку, – де це поняття несе чітке смислове навантаження). Здебільшого воно використовується у синонімічному ряду разом з термінами «перетворення», «метаморфоза», «модернізація» тощо, і не має іншого смислу, ніж проста констатація якоїсь зміни (суспільства, влади, відносин, інститутів тощо). Досить поширеним є також політико-ідеологічне використання цього терміну-метафори як своєрідного гасла, що надає бодай зовні наукоподібного вигляду банальним передвиборчим обіцянкам, котрі відповідають на очікування електоратом бодай якихось змін на краще. Разом з тим, можна спостерігати і певну тенденцію до концептуалізації цього поняття, пов'язану, зокрема, із розвитком транзитологічних досліджень. Зрештою, доречно запитати: якщо трансформація означає зміну форм, то чи будь-які зміни можна назвати трансформацією? Наприклад, якщо йдеться про створення або зникнення різноманітних державних структур (міністерств, держкомітетів), які, до того ж, можуть періодично виникати чи зникати – то чи буде це трансформаціями влади, чи мову доречніше вести про бюрократичну «карусель» або банальний перерозподіл влади і власності?

Концепція трансформації, як правило, пояснює суть суспільних перетворень як поступальний рух від чогось старого, недосконалого, збанкрутілого до нового, омріяного, прогресивного. Поступальність і поступовість цього руху передбачає певний часовий період і певний стан суспільства, що характеризується наявністю та співіснуванням в одному суспільстві в кожний конкретний момент його розвитку елементів старого й нового. Накопичення цих «нових» елементів створює «нову» якість та, відповідно, підстави для заяв про успіх у просуванні до «світлого майбутнього» й завершення перехідного стану². Цей перехідний стан здобув назву транзити, а відповідний напрям дослідження суспільних процесів – транзитології.

Транзитологія виникає в 1970-і роки, хоча вже починаючи з 50–60-х років проблематика політичного розвитку та змін, переходів та трансформацій починає розроблятися політичною наукою досить інтенсивно. У першу чергу це було пов'язано із інтенсивністю політичної динаміки в багатьох країнах, що розвивалися, спричиненої процесами деколонізації і проблемами вибору шляхів соціально-економічного та політичного розвитку в умовах протидорства двох суспільних систем – капіталістичної та комуністичної. Процеси адаптації соціально-політичних моделей у практиці держав, що трансформувалися, проби та помилки, просування вперед і повернення назад стали об'єктом двох найбільших напрямків політологічних досліджень: по-перше, теорії розвитку, і по-друге, теорії переходів (відповідно – «політології розвитку» і «політичної транзитології»)³. Зокрема, як зазначає російський дослідник А.Дегтярьов, під центральним поняттям «політичний перехід» в цих теоріях зазвичай розуміли соціальні та інституціональні перетворення, пов'язані з просуванням від авторитарних, тоталітарних і авторитарних режимів до демократичних засобів управління⁴.

У 70–90-і роки ХХ ст. значно посилилась зацікавленість проблемами переходу від різних форм диктатури (авторитаризму та тоталітаризму) до демократії. Це було пов'язано з процесами, які відбувалися в Португалії, Іспанії, Греції, Східній

Європі, СРСР та ін. У працях з транзитології увага концентрується на передумовах, що сприяють переходу, на його рушійних силах, шляхах та стадіях, на різних моделях переходу. Великий внесок у розробку проблем транзитології зробили А. Пшеворський, Ф. Шмітгер, Х. Лінц, С. Гантінгтон та інші.

У межах транзитологічних підходів виокремлюють концепції, які приділяють основну увагу дослідженню екзогенних, тобто зовнішніх (С. Гантінгтон) і ендогенних, тобто внутрішніх (Х. Лінц) аспектів переходу від авторитаризму до демократії. У праці «Третя хвиля» (1991) С. Гантінгтон стверджував, що перехідні процеси всередині окремих країн можна пояснити лише у контексті глобальних політичних змін, світових «хвиль демократизації». Поступова внутрішня демократизація відбувається під впливом екзогенних чинників світового процесу. Разом з тим, ендогенними чинниками визначаються три можливі шляхи демократизації: 1) трансформація (transformation), за якої сильне урядове угруповання диктує опозиції умови пакту про демократизацію країни; 2) перегруповання (transplacement), коли існує баланс сил між урядом і опозицією, внаслідок якого заміна керівників відбувається шляхом переговорів, і 3) заміна (replacement), у ході якої під тиском мас «знизу» опозиція змінює уряд⁵. Таким чином, у С. Гантінгтона поняття «трансформація» позначає один з варіантів (власне, найбільш консервативний) демократизації політичного режиму.

Перші роки реальних трансформацій політичних режимів у постсоціалістичних країнах, зокрема й в Україні, дали багато матеріалу для аналізу і корегування початкових теоретичних конструктів транзитології. Вже в 1995 р. у книзі «Політологія посткомунізму» В. Полохало висноує, що сутність трансформації політичної влади та політичної еліти в Україні після розпаду колишнього СРСР можна зрозуміти лише з контексту тіньового політичного процесу і таким чином – безболісного, навіть органічного для керівної політичної еліти переходу від комуністично-номенклатурного тоталітаризму до посткомуністично-номенклатурного неототалітаризму⁶. М. Томенко у цій самій колективній монографії називає такі режими «трансформативною „псевдоноювою моделлю” посткомуністичного періоду»⁷. Поточна політична трансформація сприймається, таким чином, як своєрідна ширма, яка приховує фактичну відсутність реальних змін.

У колективній монографії «Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз)», виданої у 1996 р., О. Дергачов і В. Полохало також розглядають «метаморфози посткомуністичної влади» переважно у контексті зміни політичного режиму, переходу від тоталітаризму до демократії. Перший досвід посткомуністичних трансформацій (не тільки в Україні, а й в інших пострадянських державах) дає їм підстави стверджувати, що зовнішні перетворення не призвели насправді до перетворень системних. Йшлося при цьому скоріше навіть не про різні форми політичної влади, які змінюють одна одну, а про своєрідне перетворення влади політичної на економічну: відбулась «*еволюційна трансформація політичної влади у новий тип власності* через нелегітимне, тіньове привласнення й розподіл тотально-одержавленої, так званої загальнонародної власності її фактичним розпорядником – колишньою партійною бюрократією»⁸. Розбудова державності постає при цьому не як власне «трансформація», а скоріше як консервація, зміцнення існуючих форм влади, утворення своєрідного неотатистського і надбюрократизованого режиму неототалітаризму, далекого від проголошених гасел демократизації.

Таким чином, у транзитологічному дискурсі зазвичай поняття «трансформація влади» асоціюється (чи тлумачиться) як зміна політичного режиму. Такий

підхід закріплений і в підручниках з політології, зокрема у підручнику П. Шляхтуна⁹. Основним вектором такої трансформації постає перехід від тоталітаризму та авторитаризму до демократії, а найбільш імовірними формами (які узагальнив ще польський соціолог і політолог Є. Вятр¹⁰): реформа згори; швидкий розпад; реформа, узгоджена між владою та опозицією. При цьому наголошується на відмінностях, пов'язаних з висхідним пунктом трансформації. Якщо перехід від авторитаризму до демократії – це головним чином зміна політичного режиму, то демократична трансформація тоталітаризму вимагає перетворень у всіх сферах суспільного життя, зміни соціально-економічного ладу.

Проте існують й інші підходи, які наголошують на інших змістовних характеристиках трансформаційних процесів у політичній сфері. Наприклад, В.Лещенко робить наголос на трансформації еліти, якій треба навчитись демократії і відійти від неопатримоніалізму. Для цього потрібно:

1. Оптимізація взаємин усіх гілок влади в поєднанні з підвищенням якості й ефективності органів місцевого самоврядування, підвищенням авторитету судових органів; при цьому повинен змінитися характер владарювання у бік перетворення його на управління на базі законності, демократії та максимального звуження волонтаризму в ухваленні політико-управлінських рішень.

2. Упровадження в практику науково-обґрунтованих кадрових технологій, становлення точного порядку відбору, призначення та відставки вищих посадовців, особливо в президентських і урядових структурах.

3. Розвиток консенсусного плюралізму, багатопартійності, недопущення монополії будь-якої соціальної групи на засоби масової інформації: лише за наявності конструктивної опозиції, вільних і незалежних ЗМІ можлива відкрита й постійна критика недоліків і помилок, можлива реальна й ефективна еліта¹¹.

Відомий російський політолог В.Халіпов, розробляючи науку про владу – краптологію, звертає увагу на те, що політична влада не залишається незмінною, навпаки – вона є явищем, яке постійно змінюється, розвивається. Це дає підстави застосовувати відносно неї дискурс, пов'язаний із динамікою, розвитком – виділяти етапи, цикли, стани *кратогенезу*, еволюції влади. Власне *еволюція* як процес поступового розвитку влади, відрізняється В.Халіповим від *трансформації* – «ключових перетворень у структурі, системі, змісті і сутності влади». Втім, всі ці перетворення фактично знаменують одне – «перехід від старої влади до нової», тобто, перш за все, – зміну суб'єкта влади. Виокремлюється також поняття *модернізації* влади (як різновид еволюції) – це її оновлення, вдосконалення її структури та механізмів таким чином, щоб вони відповідали новим вимогам, запитам, технологічним та інформаційним можливостям. Визначається й поняття *модифікації* влади – це «видозміни тієї чи іншої конкретної влади, її ступенів, наявність варіантів, моделей, що відрізняються між собою суттєвими особливостями у формі, функціях, структурі, обсягах владних повноважень, але зберігають при цьому висхідний тип влади»¹². Поняття «трансформація влади», таким чином, набуває більш-менш чітких характеристик, відрізняючись, зокрема, від понять «еволюція» та «модифікація» більш радикальним характером (згадаємо – у С. Гантінгтона, навпаки, це характеристика більш консервативних процесів), а від поняття «модернізація» – більш нейтральним характером.

- І. Кучеренко, також розглядаючи трансформацію як загальну зміну влади, наголошує на неперервності цього процесу змін (накопичення «мікрозмін» приводить зрештою до «макрозмін» – радикальних і докорінних¹³). Наголошується

також на взаємозв'язку і взаємодоповнюваності політичних і суспільних трансформацій: «разом із владою трансформується саме суспільство і навпаки – трансформація суспільства є трансформацією влади»¹⁴.

Ще один можливий підхід до тлумачення поняття «трансформація» пов'язаний із ідентифікацією способів (шляхів) перетворень. Йдеться, зокрема, про еволюційний або революційний шляхи. Очевидно, що в самому понятті «трансформація» визначення шляху немає, адже воно констатує скоріше результат («зміну форм»), ніж процес. Звичайно, мало хто сьогодні буде відкрито закликати до революційних (тобто, власне, силових) катаклізмів, проте за своєю суттю пропонувані трансформації можуть мати дійсно «докорінний» характер, тобто призводити до «революційної» зміни форм (звідси – і риторика «помаранчевої революції»). Ю. Мацієвський, зокрема, визначає у контексті транзитології кілька типів політичної трансформації: реформа, революція, переворот і перехід. Якщо революція – це насильницька зміна існуючих інститутів, то перехід – це такий тип політичної трансформації, для якого характерна зміна інститутів без порушення правових норм. Реформа і переворот також не задовольняють цих вимог¹⁵. У даному випадку, таким чином, поняття «трансформація» набуває узагальнюючого характеру, включаючи різні форми перетворень.

Л. Бунецький дещо модифікує транзитологічний підхід, наповнюючи його синергетичним змістом – перехід від тоталітаризму (авторитаризму) до демократії постає як розвиток процесів самоорганізації¹⁶. Так, він вважає ключовою проблемою трансформації політичної інституціональної системи не стільки можливість, скільки здатність і уміння її складових атрибутивних структур – політичних та правових інститутів – до самоорганізаційних (синергетичних) процесів. Інституціональна динаміка трансформацій таких інститутів пов'язана із самоорганізаційною складовою, і в цьому динамічному процесі можна відзначити, відповідно, два механізми трансформацій. Перший полягає в самоорганізації неформальних інституціональних процесів, їхній правовій підтримці через реформи законодавчої системи. Другий – у біфуркаційній, тобто радикальній, конструктивно спрямованій трансформації самоорганізаційної сторони формальних інституціональних утворень і відносин. Це означає перспективу появи нової спільної упорядкованості і нових комунікаційних зв'язків, коли елементи інституціональних систем почали «чутти» і «розуміти» один одного в необхідності спільних трансформаційних дій для функціонального порядку (упорядкованості) у всій соціоетальній системі. Тому задача трансформації інституціональної системи складається, насамперед, у якісній реструктуризації внутрішнього мотиваційного середовища інститутів, їхньої реорієнтації (або створенні) не «зверху», з вершин державних інтересів, політичної влади, а саме «знизу», у результаті самоорганізуючих внутрішньо-мотиваційних процесів і механізмів. Іншими словами, необхідно трансформувати політичні інститути, їх внутрішньо властиві структурні елементи і механізми функціонування, потрібно багато чого змінювати з метою й орієнтирами. У процесі цього, багато з інститутів повинно або пережити необхідні структурні трансформаційні перетворення, санацію, або «піти в історію».

Якщо у вітчизняній політології загалом продовжує панувати розуміння трансформації як переходу від авторитарно-тоталітарних до демократичного режиму, то у сучасній західній політології та політиці трансформація влади, яка відбувається, зокрема, у зв'язку з поширенням інформаційно-комунікаційних техно-

логії, означає, власне, трансформацію демократії, її поглиблення і посилення. За американським політологом Тедом Беккером, йдеться про формування влади громадян, яка, завдяки змінам у демократичній політиці за допомогою Інтернету, дійсно трансформує демократію, виводячи її на новий ступінь еволюції¹⁷.

Важливо підкреслити, що Т. Беккер надає поняттю «трансформація» дійсно концептуального змісту. Він відрізняє її як певну парадигму зміни від революції та реформи, при цьому головним чинником, що визначає відмінність, є характер демократичної участі. Народна влада «маси на вулиці» веде до революції, яка підриває фундамент вже існуючого суспільства, а тому не потрібна сучасній демократії. Реформи, які також може спричинити така традиційна форма народної участі, сьогодні є недостатніми. Власне, «реформа» передбачає досягнення форми, яка вже існувала в минулому – і тому, на думку Т.Беккера, є регресом, а не прогресом (власне, тут відчутне надмірне зближення з «реставрацією»). Особливістю трансформації є те, що, будуючись на досвіді, цінностях та структурах минулого (консервативний елемент), вона одночасно змінює їх, перетворює на щось цілком нове, на покращену модель.

Отже, сучасні реформи політичної влади лише підфарбовують демократичний фасад, зовсім не надаючи громадянам більшої влади. Найбільш змістовними і прогресивними при цьому є рухи, які відстоюють посилення влади місцевих громад як своєрідної форми безпосередньої демократії. Фактично йдеться про різноманітні форми самоорганізації громадянського суспільства. Проте Т. Беккер не вважає ці форми (*реформи*) достатніми для *трансформації* влади – по-перше, тому, що в таких об'єднаннях все ще беруть участь меншість громадян, а по-друге – на будь-яких зборах, навіть найдемократичніших, завжди існує небезпека демагогії та формування правлячої верхівки, яка зможе маніпулювати думкою маси учасників.

Натомість «влада громадян» (або «теледемократія») – «це коли громадяни мають пряме право слухати, думати, сперечатися і говорити, запитувати, діяти і голосувати за власним розсудом і зі зручностями для себе, за допомогою електронної інформації і комунікаційних технологій». Громадяни при цьому також мають право обирати або формувати широкий спектр спільнот за інтересами, і при цьому не обмежені у власному виборі спільноти – незалежно від того, до якої територіальної громади вони належать за місцем мешкання. Отже, традиційні форми представницьких демократій нагально потребують доповнення новою системою більш широких громадянських повноважень за допомогою механізму «електронної участі» – цілком нової якості громадянської участі, зворотного зв'язку і підтримки, що буде означати реальну трансформацію демократії¹⁸.

Отже, що таке трансформація влади – це зміна суб'єкта влади? чи зміна її методів (тобто політичного режиму)? чи структурна побудова? Сучасна політологічна література не дає чіткої відповіді на ці запитання. Втім, можна відзначити, що на зміну суто транзитологічним підходам, які розглядали трансформацію влади майже виключно в контексті зміни політичних режимів, переходу від тоталітаризму чи авторитаризму до демократії, приходять більш різноманітні концепції, які висувають на перший план характеристики структурно-інституціональних змін, а також зміну моделей і стилів управління. Дискурс демократії, щоправда, залишається провідним, але здебільшого вже в контексті вдосконалення самої демократії, децентралізації державного управління, розвитку місцевого самоврядування та нових форм громадянської участі. Особливо ціка-

вою темою у цьому відношенні постає тема трансформації політичної влади, що відбувається у зв'язку із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, із становленням інформаційного суспільства.

1. *Тоффлер Е.* Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Пер. з англ. Н. Бордукової. – Х.: Акта, 2003. – С. 20. 2. *Леценко В.* Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства // Віче. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1497/>. 3. *Дегтярев А.А.* Основы политической теории. – М.: Высшая школа, 1998. – С. 210. 4. Там же. – С. 217. 5. Там же. – С. 220. 6. *Мороз І.* Політична трансформація: суть, походження та особливості застосування поняття // Науковий вісник. – 2008. – № 13 (69). – С. 134–144. 7. Там само. 8. *Українська державність у ХХ столітті: Іст.-політологічний аналіз /* Олександр Дергачов (ред.) – К.: Політична думка, 1996. – 435 с. 9. *Шляхтун П.П.* Політологія (теорія та історія політичної науки). – К.: Либідь, 2002. – С. 391-394. 10. *Вятр Е.* Трансформация тоталитарных и авторитарных режимов в современные демократии // Лекции по политологии: В 2 т. – Таллин, 1991. – Т. 1. – С. 73–83. 11. *Леценко В.* Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства [Електронний ресурс] // Віче. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1497/>. 12. *Халипов В.Ф.* Кратология как система наук о власти. – М.: Республика, 1999. – 303 с. 13. *Кучеренко І.М.* Трансформація влади в сучасній Україні: моральна й політична специфіка // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2010. – № 1 (45). – С. 191. 14. Там само. – С. 192. 15. *Мацієвський Ю.* Між авторитаризмом та демократією: політичний режим в Україні після «Помаранчевої революції» [Електронний ресурс] // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magecontent.php3?m=1&n=63&c=1399>. 16. *Бунецький Л.Л.* Політичний транзит України: політико-правовий аспект [Електронний ресурс] // WEB-ресурс научно-практических конференций «CONSTANTA». – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009_03_18/is6_bunesky.htm. 17. *Беккер Т.* Гражданская власть и трансформация современной демократии [Электронный ресурс] / Пер. А.Маклакова // Портал Диалог.ua. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/print.php?part=crossroad&m_id=761. 18. Там же.